

**«Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» КеАҚ
Әлеуметтік ғылымдар факультеті
Педагогика кафедрасы**

**«БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДА БУЛЛИНГ
ЖӘНЕ КИБЕРБУЛЛИНГТІҢ АЛДЫН АЛУ:
ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ТӘЖІРИБЕ»
Халықаралық ғылыми семинар
ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК
Международного научного семинара
«ПРОФИЛАКТИКА БУЛЛИНГА И КИБЕРБУЛЛИНГА
В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ:
ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА»**

**Астана
20 сәуір, 2023 ж.**

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ
МИНИСТРЛІГІ
«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ»
КеАҚ
ӘЛЕУМЕТТІК ҒЫЛЫМДАР ФАКУЛЬТЕТІ
ПЕДАГОГИКА КАФЕДРАСЫ**

**«БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДА БУЛЛИНГ ЖӘНЕ КИБЕРБУЛЛИНГТІҢ
АЛДЫН АЛУ: ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ТӘЖІРИБЕ»
Халықаралық ғылыми семинар
ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК
Международного научного семинара
«ПРОФИЛАКТИКА БУЛЛИНГА И КИБЕРБУЛЛИНГА В
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА»**

**Астана
20 сәуір, 2023 ж.**

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Сомжүрек Б.Ж. - ғылыми семинар төрағасы, әлеуметтік ғылымдар факультетінің деканы;

Асылбекова М.П. - педагогика кафедрасының меңгерушісі, п.ғ.к., профессор;

Атемова К.Т. - педагогика ғылымдарының докторы, профессор;

Сейітқазы П.Б. - педагогика ғылымдарының докторы, профессор;

Шалғынбаева Қ.Қ. - педагогика ғылымдарының докторы, профессор;

Албытова Н.П. - педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор;

Сламбекова Т.С. - педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор,

Шолпанкулова Г.К. – педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор;

Жубакова С.С. - педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент;

Жукенова Г.Б. - педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент;

Махадиева А.К. - философия докторы (PhD), доцент м.а.

ЧЛЕНЫ ОРГКОМИТЕТА:

Сомжүрек Б.Ж. - председатель научного семинара, декан факультета социальных наук;

Асылбекова М.П. - заведующая кафедрой педагогики, к.п.н., профессор;

Атемова К.Т. - доктор педагогических наук, профессор;

Сейітқазы П.Б. - доктор педагогических наук, профессор;

Шалғынбаева Қ.Қ. - доктор педагогических наук, профессор;

Албытова Н.П. – кандидат педагогических наук, профессор;

Сламбекова Т.С. - кандидат педагогических наук, профессор;

Шолпанкулова Г.К. - кандидат педагогических наук, профессор;

Жубакова С.С. - кандидат педагогических наук, доцент;

Жукенова Г.Б. - кандидат педагогических наук, доцент;

Махадиева А.К. - доктор философии (PhD), и.о. доцента.

УДК 378.1
ББК 74.00
Б. 94

«Білім беру ұйымдарында буллинг және кибербуллингтің алдын алу: теория және тәжірибе» атты ғылыми семинар BR18574152 «Балаларға қатысты буллингтің алдын алу шараларын әзірлеу және оның өзекті аспектілерін зерттеу» тақырыбындағы 2023-2024 жылдарға арналған бағдарламалық мақсатты қаржыландыру аясында ұйымдастырылған.

Б.94 «Білім беру ұйымдарында буллинг және кибербуллингтің алдын алу: теория және тәжірибе». Халықаралық ғылыми семинар жинағы (Астана қ., 20 сәуір). 2023. 223– бет

ISBN 978-601-337-842-8

Жинаққа білім беру ұйымдарында буллинг және кибербуллингтің алдын алу шараларын әзірлеу және оның өзекті аспектілерін зерттеу мәселелері бойынша баяндамалар енгізілген.

УДК 378.1
ББК 74.00

ISBN 978-601-337-842-8

© **Формула печати, 2023**

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ЖЫНЫСТЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІНЕ БАЙЛАНЫСТЫ БУЛЛИНГТІҢ КӨРІНУІ

THE APPEARANCE OF GENDER DIFFERENCES BULLYING IN ADOLESCENTS

Атемова Қ.Т., педагогика ғылымдарының докторы, профессор,
Мырзапеисова М.Т., докторант, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, Астана қаласы, Қазақстан Республикасы

**Atemova K. T., doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Myrzapeisova M. T., doctoral student, L. N. Gumilyov Eurasian National
University, Astana, Republic of Kazakhstan**

Аңдатпа. Мақала мазмұнында жасөспірімдер арасындағы буллингтің көрінуіне әртүрлі ішкі және сыртқы факторлар әсерін тұжырымдаған зерттеулерге талдау жасалады. Мақаланың басты мақсаты – жасөспірім оқушылардың жыныстық ерекшеліктеріне байланысты буллингтің көрініс беру себептері мен жас ерекшеліктерінің әсерін түсіндіруді көздейді. Мақалада теориялық талдау, жүйелеу, оларға сипаттама беру мен бағалау, тұжырымдау әдістері қолданылады. Сонымен қатар, буллингтің ерекшеліктері, құрылымы: агрессор, құрбан, бақылаушылар, жәбірленушілерді қорғаушылар түсініктері Д. Олвеус, О.Л.Глазман, Черкасов С.А., Макарова Ю.Л. және басқалар еңбектеріндегі тұжырымдары негізінде сипатталады. Мақала соңында жалпы ғалымдар зерттеулері тұжырымдалып, қорытылады.

Annotation. The article's content analyzes studies that found a correlation between numerous internal and external factors and the occurrence of bullying among teenagers. The article's primary objective is to explain the causes of bullying and the impact of adolescent kids' age features owing to their sexual characteristics. The article's employs formulation, systematization, description, and assessment techniques. The structure and characteristics of bullying are also discussed, including the perpetrator, victim, onlookers, and advocates for victims. On the basis of findings in their publications, D. Olveus, O.L. Glazman, Cherkasov S.A., Makarova Yu.L., and others are described. Scientists' broad researches are formulated and summarized at the article's conclusion.

Кілт сөздер: жасөспірімдер, ұлдар, қыздар, буллинг, буллинг түрлері.

Key words: adolescents, boys, girls, bullying, kinds of bullying.

Бүгінгі әлеуметтік ортада жасөспірімдер арасында өзара қысым көрсету мен әлімжеттілік құбылыстары көбейіп бара жатқаны шындық. Ғылым тілімен айтқанда жасөспірімдер арасындағы буллинг өзгеге қысым жасаудың заманауи тәсілі ретінде жиі көрініс табады деуге болады. Буллингке (қорқытуға) кез келген адам, кез келген ортада бетпе-бет келуі мүмкін. Нақты айтатын болсақ, жасөспірімдер мен ересектер колледжде, жоғары оқу орындарында, мектепте немесе жұмыс орындарында және т.б. мекемелерде

жасына, жынысына қарамай буллинг және кибербуллингтің құрбаны болуы мүмкін[1].

Зорлық-зомбылық пен қатыгездік көрінісінің адамның жыныстық ерекшеліктеріне сай сипаттамалары ең алдымен мәдениетімізге тән әйелдер мен ерлердің әлеуметтік рөлдерінің теңсіздігіне байланысты туындайды. [2]. Жасөспірімдік кезеңде ұл балалар мен қыз балалар бұл кезеңді әртүрлі бастан кешіреді. Ұлдар үшін бұл көбінесе басқаларға тәуелсіздікке байланысты өзін-өзі бағалауды дамыту болса, қыздар үшін бұл жауап әлеуметтік байланыстарды орнату арқылы болады[3]. Мұндай тұжырымдарды көптеген зерттеушілер өз көзқарастары тұрғысында пайымдап, қорытынды жасаған. Мысалы, О.Л.Глазманның тұжырымы бойынша, ұлдар физикалық буллингті, ал, қыздар – әлеуметтік оқшаулану түрін жиі пайдаланады. Ал, вербальді буллинг түрін қыз балалар да, ұл балалар да пайдаланады деген қорытындыға келген[4].

Жасөспірімдердің жыныстық ерекшеліктеріне байланысты әу баста өзгеге қысым көрсету әдетте ер балалар арасында болады деген көзқарас орнаған болатын. Сондықтан, Д.Ольваеустың зерттеулерінде қорқыту мәселесі ер балалар контингенті бойынша жүргізілген еді. Ұлдар қарым-қатынастары агрессивті болып келеді. Өйткені, қара күш иесі ретінде олар өз ашу-ызаларын физикалық тұрғыда шығару арқылы жеңілдеген. Шамасы келгеніне күш көрсету арқылы өзінің тұлғалық болмысын өзгеге мойындатқан және соның нәтижесінде қанағат тапқан.

Кейіннен қоғамның дамуы мен қыз балаларының еркіндігі біртіндеп олардың мінез-құлқының ұлдарға ұқсап бара жатқанын көрсетті. Осы тұста зерттеуші В.Хейтмайер қорлау қыздарда да, ұлдарда да кездесетінін анықтаған. Қазіргі кездегі қыздар арасындағы буллинг көріністері ұлдардан қалыспайтынын, керісінше қыздарда арсыздық пен алдау ұлдарға қарағанда басым болатынын (жанама және сөздік агрессия) айтады. Есесіне ер адамда – физикалық агрессия басым деп атап өтеді[5].

О.М. Бриллиантов және В.Р. Петросянның пікірінше қыздар жетілу кезеңінде жыныстық ерекшеліктеріне тән өздеріне жоғары талап қояды, өзін-өзі сынауға бейім болады. Қыздарда эмоционалды өмір, сыртқы әлеммен байланыс орнату, қарым-қатынас пен сүйіспеншілік, өсек айту, сыр алмасу қажеттілігі оянады. Олар сыртқы бейнесі мен сымбатына аса назар аударады, достарымен қарым-қатынасқа мұқтаж келеді, сонымен қатар, рухани үндестік тапқан адаммен жақын дос болуға, сыр алмасуға бейім болады. Сонымен қатар, жақын досымен қарым-қатынастың үзілуі өзін жалғыз, қажетсіз сезіну сияқты сезімдері маңыздырақ болады.

Қыз балалар күйзелістен шығу жолында ұзақ мерзімді телефон арқылы сөйлесуге, әлеуметтік желілермен немесе т.б жаңа байланыстар орнатуға талпынады. Жасөспірім қыздардың мінез-құлқындағы мұндай эмоционалды тұрақсыздығы олардың арасында жанжалдың туындауына және буллингке алып келуі мүмкін. Осыған дейінгі зерттеулерде көптеген зерттеушілер «ұлдар қыздарға қарағанда агрессивті болады, оларда физикалық және жанама агрессия басым»-деген пікірде болды.

Дегенмен, ұлдардың агрессивтілігі қыздарға қарағанда жоғары деген

пікірдің кең тарағанына қарамастан, көптеген практикалық психологтар жасөспірім кезіндегі қыздар ұлдарға қарағанда агрессивті болады деп дәлелдеуде[6].

Қыз балаларға тән буллинг түрі – вербальді буллинг. Ашып айтатын болсақ, өсек айту, кінәмшілдік, лақап ат қою, мазақтау, кемсіту, оқшаулау, көре алмау, алдау, арбау және дұшпандық ойлау, агрессиясын жасырын түрде білдіруге тырысу сияқты өзгеге негативті әсер ету арқылы қысым көрсету сөзбен іске асырылады.

Ал, ұлдарда бәсекелестік рухы дамиды, өзіне деген сенімсіздігін, өзінен әлсіздерге күш көрсетумен дәлелдегісі келеді. Сонымен қатар, оларда өз ортасында беделін артырып, көшбасшы болуға деген құштарлық басым болады[3,97]. Ұлдардың да, қыздардың да осындай мінез-құлықтарын ортаның қолдауына, көпішіліктің алдындағы абыройы мен өздерін мойындатуға бағытталған іс әрекеттері деп есептеуге болады.

Жеке тұлғаның психологиялық ерекшеліктерін зерттеуші ғалымдар буллинг жағдайындағы ұл балаларға әртүрлі сипаттама береді. Солардың бірі С.А.Черкасовтың пікірінше «құрбан» рөліндегі ұл балаларға тән сапалар - қорқыныш, өзіне сенімсіз болу, үрей, қобалжу, шешім қабылдау кезіндегі өз-өзіне сенімсіздік, тұйықтық, ішкі дүниесіндегі жағдайды шығара алмау, өз-өзіне қанағаттанбау, өз ісіне күмәндану сияқты сезімдер тән десе [7], тағы

басқа ғалымдар пікірінше «агрессор» рөліндегі ұл балаларға -үстемдік ету, басқаларға деген немқұрайдылық, басқаларды азаптаудан рахат алу, зорлық-зорлымбылық көрсетуге бейімдік тән деп есептейді. Сонымен қатар, отбасының тәрбиесінің тікелей әсерін тұлға болып қалыптасу кезеңінде отбасыдағы әлеуметтік жағдайы ата-ананың рөлі, олардың өзін ұстауы, агрессиясы,эмоционалдық тұрақсыздығы, физикалық күш қолдану арқылы жазалауы сияқты әрекеттерді бала қайталайтынын және ұл балалар отбасының тәрбие беру стиліне қарамастан импульсивті болып та келетінін алға тартады.

Ал, «агрессор» рөлін атқарушы қыз балалар - буллингке қатысуын гармональды сәтсіздік, лидер болуға ұмтылу, феминистік көзқарастар, спорттың дұрыс түрін таңдамау, бастан кешірген зорлық-зомбылыққа деген қорғаныш реакциясы, отбасылық қиындықтар, авторитарлы әке, анасыз өсуі сияқты жағдайлармен сипаттайды. Сонымен қатар, қыздар эгоцентризм, үнемі назарда болу, алаңдаушылық, уайым, көзге түсуге тырысу, эмоционалдық тұрғыдан дамымау, басқалармен тұрақсыз қарым-қатынасқа бейім, негативизм, айыптауға бейім, фрустрацияға агрессивті реакциялар, өзін-өзі бағалауға деген тұрақсыздыққа бейім болып келеді[8].

Мұндай қыздар зорлық-зомбылықты(буллингті) мазақ ету арқылы қорлау, «жәбірленушіге» қарсы интригалар жасау, және қорлайтын лақап аттар беру, өсек пен қауесет тарату арқылы жасайды. Кейбір қыздарда гармональдық ерекшелік болады,(біз оларды «еркекшора» - деп те атап келгенбіз), олар физикалық агрессияны қыздарға да ұлдарға да көрсетуі мүмкін.

Зерттеушілер жәбірленуші - «құрбандарды»- агрессивті және пассивті деп екіге бөледі:

Агрессивті құрбандар - ашуланшақ, оңай күйзеліске түсетін, жиі

мазасызданатын болады. Мұндай жасөспірімдер ұлтына, жынысына, сыртқы түріне, отбасының материалдық жағдайына, жәбірленушінің мінез-құлқына бейімділігі және т.б. ерекшеліктеріне байланысты құрбан болады және олар өз агрессияларын құрдастары қабылдамаған одан да әлсіздерге бағыттайды.

Пассивті құрбандар - агрессияның төменгі деңгейімен ерекшеленеді. Олар қақтығыстардан қорқады, сондықтан оларда депрессияға бейімділік, кейбір жағдайларда суицидке бейімділіктер де байқалады.

Сонымен қатар, зерттеушілер - жәбірленушіні - «қорғаушыларды» бөліп көрсетеді. Мұндай жасөспірімдер жоғары әлеуметтік статусқа ие. Олардың өзін-өзі бағалауы жоғары, әділдік, мейірімділік, адамгершілік нормалары жоғары болып келеді. Сондықтан, қорғаушылар бұзақылардан қорықпайды,

Қорғаушы ұлдар өз көзқарасын қорғайды, көбінесе физикалық күшімен төзімділік, тартымдылық, өзіне деген сенімділік көрсетуімен ерекшеленеді. Ал, қорғаушы қыздар - сұлулығымен, құрдастары арасында танымалдығымен ерекшеленеді.

Зерттеушілер сонымен қатар «бақылаушылар» рөлін де қарастырады. Олар жасөспірімдер арасында әлеуметтік статусының жоғарылығымен және толеранттылығымен ерекшеленеді. Бақылаушының қорқыту жағдайына араласпауы оның мейірімсіз екендігін көрсетпейді, керісінше, өз қауіпсіздігі үшін қорқынышты көрсетеді. Сонымен қатар, жәбірленушінің қасіретіне қарап ләззат алатын бақылаушы түрі де бар, мұндай бақылаушылар қауіпті. Бақылаушылар рөліндегі ұл балалар-жәбірленушінің тағдырына бей-жай қарайды. Бақылаушы рөліндегі қыздар – манипуляторлар болып табылады. Мұндай бақылаушылар өзін-өзі бағалаудың жеткіліксіздігімен сипатталады, оларда жоғары амбиция мен жоғары деңгейдегі ішкі агрессивтілік басым, жазадан аулақ, бірақ көрген азаптың ләззатынан бас тартпайды. Мұндай қыздар жігіттерді бұзақылық әрекеттерге итермелейді. Ер балалардың жасы ұлғайған сайын олардың агрессивтілігі төмендейді, ал қыздарда өседі, агрессивті мінез-құлыққа бейімділік арта түседі.

Қорытындылай келе, қорқытуға қатысушы жасөспірімдердің жыныстық ерекшеліктерін зерттеу деректерін талдау барысында қыздар арасында жанама және ауызша агрессияны (өсек, қорлау, келемеждеу және т.б.) жиі кездесетінін атап өткен жөн. Олар көбінесе «бәсекелестік» мінез-құлық үлгісін таңдайды. Дегенмен қыздарда толеранттылық ұлдарға қарағанда жоғары.

Ұлдар тікелей физикалық агрессиямен ерекшеленеді, жек көру, агрессияны көрсету, үстемдікке ұмтылады, жасырмай, ашық әрекет етеді. Сонымен қатар ұлдар төзімділік және ымыраға келуге дайын болады. Дегенменде бұл зерттеулер буллингке ұшыраушылардың гендерлік сипаттамасын толық аша алмайды және әлі де толық зерттеулерді қажет етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Буллинг как объект исследований и культурный феномен. [Электронный ресурс] // Психология. Журнал Высшей школы экономики, 2013. Т. 10. № 3. -С. 149–159.

2. Елшібаева К.Ф.. Гендерлік психологияның ұлттық психологиямен ұштасуы. ҚазҰУ хабаршысы. Психология және социология сериясы № 3 (34)

Гендерлік психологияның ұлттық психологиямен.pdf

3. Чуйкова Т.С. Гендерные особенности буллинга в подростковом возрасте. elibrary_46159292_11692941.pdf

4. Глазман О.Л. Психологические особенности участников буллинга [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskie-osobennosti-uchastnikov-bullinga>

5. Макарова Ю.Л. Гендерные особенности поведения участников подростковой буллингструктуры // Психология. Историко-критические обзоры и современные исследования. 2017. Т. 6. № 5А. С. 181-192

6. Бобровникова Н.С. Гендерные особенности поведения подростков участников буллинга в современной образовательной среде // Мир науки. Педагогика и психология, 2020, №4, <https://mir-nauki.com/PDF/18PSMN420.pdf> (доступ свободный). Загл. с экрана. Яз. рус., англ.

7. Щамбура Ю. В. Особенности отношения современных подростков к буллинг (с учетом гендерного аспекта) [Электронный ресурс].- Режим доступа: <https://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/httpsdoi.org10.31174send-pp2019-198vii80-17.pdf>

8. Ермолова Т. В., Савицкая Н. В. Буллинг как групповой феномен: исследование буллинга в Финляндии и скандинавских странах за последние 20 лет (1994-2014) [Электронный ресурс] // Современная зарубежная психология. 2015. Т4, №1. С.65-90.

**МЕДИАСАУАТТЫЛЫҚ – КИБЕРБУЛЛИНГТІҢ АЛДЫН АЛУДЫҢ
ШАРТЫ РЕТІНДЕ
MEDIA LITERACY AS A REQUIREMENT FOR PREVENTING
CYBERBULLYING**

**Сейітказы П.Б., педагогика ғылымдарының докторы, профессор,
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қаласы,
Қазақстан Республикасы**

**Seitkazy P. B., doctor of Pedagogical Sciences, Professor, L. N. Gumilyov
Eurasian National University, Astana, Republic of Kazakhstan**

Андатпа. Мақалада ақпараттық қоғамда балалар арасындағы кибербуллингтің алдын алудың бір шарты ретінде медиасауаттылықтың ролі мен мүмкіндіктері негізделген. Медиасауаттылық, кибербуллинг ұғымдарына берілген түрлі анықтамалар ұсынылған. Сонымен қатар, цифрлық гигиенаны сақтаудың негізгі ережелері қарастырылған.

Annotation. The article considered the role and opportunities of media literacy as a requirement for preventing cyberbullying among children in the information society. Various definitions of the concepts of media literacy and cyberbullying are presented. Moreover, the basic rules for maintaining digital hygiene are given.